

Profesor dr hab. Bogdan Balcer
(16.12.1936–30.12.2018)

RYSZARD GRYGIEL^a

PROFESOR BOGDAN BALCER
(1936–2018)

PROFESSOR BOGDAN BALCER
(1936–2018)

Abstrakt: W dniu 30 grudnia 2018 r. odszedł Profesor Bogdan Balcer, wybitny archeolog, badacz krzemieniarstwa neolitycznego, zawodowo związany z dwiema instytucjami w Warszawie – Państwowym Muzeum Archeologicznym (1957–1972) i Instytutem Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk (1972–2006). Autor ponad 100 prac, głównie poświęconych problematyce eksploatacji, obróbki i dystrybucji surowców krzemiennych w dorzeczu Odry i Wisły, szczególnie w zakresie krzemienia świciechowskiego i pasiastego.

Słowa kluczowe: prof. zw. dr hab. Bogdan Balcer, neolit, krzemieniarstwo neolityczne, krzemień świciechowski, kopalnia krzemienia w Krzemionkach, Biskupin

Abstract: Archaeologist and expert of Neolithic flintknapping, Professor Bogdan Balcer, passed away on 30 December 2018. He was professionally linked to two Warsaw institutions: the State Archaeological Museum (1957–1972) and the Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences (1972–2006). He was the author of more than a hundred papers, devoted mainly to issues of exploitation, processing and distribution of flint raw material, especially Świeciechów and striped flint, in the basins of the Oder and Vistula rivers.

Keywords: prof. Dr. Bogdan Balcer, Neolithic, flintknapping, Świeciechów flint, flint mining in Krzemionki, Biskupin

^a Prof. dr hab. Ryszard Grygiel, Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi, pl. Wolności 14, 91-414 Łódź, er.grygiel@neostrada.pl, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1695-5093>.

W chłodny, trochę mglisty dzień 17 stycznia 2019 r. najpierw w warszawskim kościele pw. św. Augustyna przy ul. Nowolipki 18, a potem na cmentarzu w Ursusie, pożegnaliśmy zmarłego w dniu 30 grudnia 2018 r. prof. dr. hab. Bogdana Balcera. Uroczystości pogrzebowe zgromadziły liczne grono polskich archeologów, głównie z Warszawy, ale także z Krakowa, Lublina, Rzeszowa, Torunia, Biskupina i Łodzi. Żegnała Go przede wszystkim najbliższa Rodzina – żona Róża wraz z zamieszkałym obecnie w Kanadzie synem Maciejem. Wszyscy w tym momencie czuliśmy wielką stratę po śmierci Profesora, który w ciągu ponad półwiecza położył znaczące zasługi dla rozwoju polskiej i środkowoeuropejskiej archeologii, zwłaszcza na polu badań nad krzemieniarstwem neolitycznym.

Urodził się 16 grudnia 1936 r. w Warszawie na Powiślu i ze stolicą był związany do końca, na początku jednak przeżywając z rodzicami ciężkie lata wojennej okupacji na Czerniakowie, a następnie na Woli, skąd cudem ocaleni po Powstaniu Warszawskim i ucieczce z konwoju, osiedli ostatecznie w Ursusie (ryc. 1). Tutaj w roku 1949 ukończył Szkołę Powszechną oraz VIII klasę skromnego Gimnazjum i jako wyróżniający się uczeń, przy zachęce marzącej o tym Mamy, przeszedł do renomowanego w Warszawie Liceum im. Stefana Batorego, w którym w wieku niespełna 17 lat uzyskał maturę. Po latach napisze w swoich pamiętnikach, że nauka

Ryc. 1. Bogdan Balcer z Rodzicami i siostrą mamy Eugenią, 9.06.1946 r.
(w dniu Pierwszej Komunii).

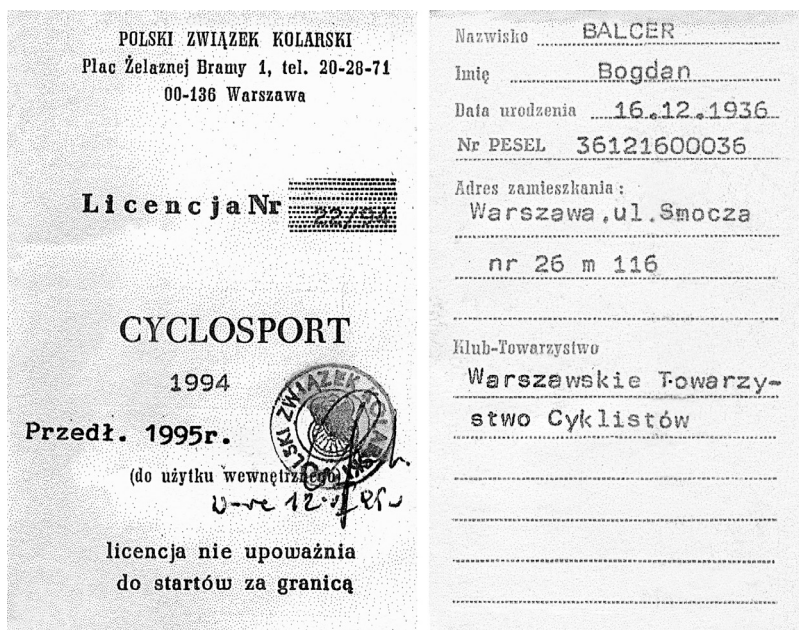
Wg Balcera 2015, ryc. 6

Fig. 1. Bogdan Balcer with his Parents and his mother's sister Eugenia,
9 June 1946 (day of First Communion).

After Balcer 2015, Fig. 6

17 January 2019. A cool misty day. The St Augustine Church at 18 Nowolipki Street, then the cemetery in Ursus in the Warsaw suburbs. Last farewell to Prof. Bogdan Balcer, who passed away on 30 December 2018. The obsequies were well attended by Polish archaeologists from Warsaw, but also Kraków, Lublin, Rzeszów, Toruń, Biskupin and Łódź. His family was there: his wife Róża and son Maciej, now living in Canada. All of us gathered there at the time felt our great loss, following the death of someone who for more than half a century had helped to shape the development of Polish and Central European archaeology, especially in the field of Neolithic flintknapping.

He was born on 16 December 1936 in the Warsaw district of Powiśle by the riverside and he lived in Warsaw all his life. The years of wartime occupation were difficult, spent with his family in the Czerniaków district, then in Wola, until finally, having been rescued from the Warsaw Rising by a miracle, the family settled in Ursus (Fig. 1). Here, in 1949, Bogdan Balcer graduated first from primary school, then a modest junior high school, and as a distinguished student, encouraged by his Mother's dreams for him, enrolled at the renown Warsaw secondary school of Stefan Batory. He was not quite 17 when he graduated. Years later he would write in his journals that the school played an enormous role in his education and

Ryc. 2. Licencja kolarska Bogdana Balcera z 1994 r. jako uczestnika zawodów cyclosporту w barwach WTC.

Wg Balcera 2015, ryc. 109c

Fig. 2. Bogdan Balcer's cycling license from 1994 for participation in a cyclospor event in WTC (Warsaw Cyclists Society) colors.

After Balcer 2015, Fig. 109c

Ryc. 3. Kanada. Saint-Valérien, 2002 r. Bogdan Balcer z wnukami Kamilką i Krzysiem.

Wg Balcera 2015, ryc. 82

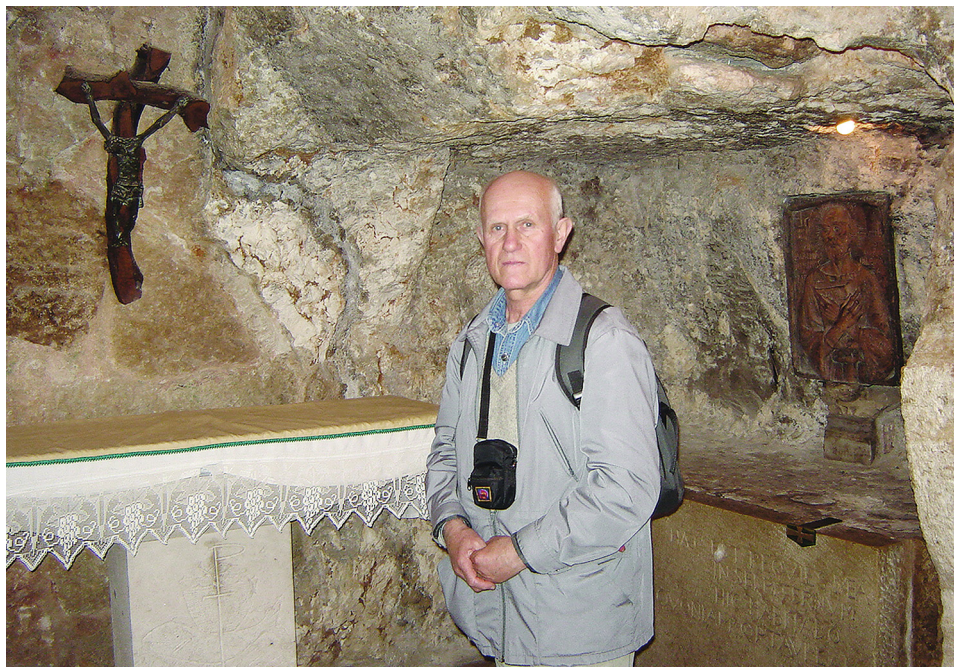
Fig. 3. Canada. Saint-Valérien, 2002. Bogdan Balcer with grandchildren Kamilka and Krzys.

After Balcer 2015, Fig. 82

w tym Liceum niewątpliwie odegrała dużą rolę w Jego wychowaniu i wykształceniu [109, s. 48]¹. Jeszcze w klasie sportowej w Ursusie narodziło się w Nim ogromne zamiłowanie do uprawianego przez całe życie kolarstwa, chwilami przybierającego znamiona wyczynowego, o czym świadczą zdobyte liczne trofea i nagrody oraz posiadane licencje Polskiego Związku Kolarskiego, a także honorowe członkostwo Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów (ryc. 2). Nie sposób jednak w tym miejscu wyczerpująco omówić tego tematu, podobnie jak z nie mniejszą pasją rozwijanej na światowym poziomie turystyki (ryc. 3; 4), w tym również chodzenia po górach (ryc. 5). Wiele tego rodzaju działań poza archeologią opisał na licznych stronach swoich pamiętników [109, s. 336–437].

Jego drogę do archeologii utarowały podjęte zaraz po maturze studia w sekcji Historii Kultury Materialnej na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1953–1957, w czasie których odbywał terenowe praktyki

¹ Liczby w nawiasach oznaczają numery pozycji bibliograficznych w zestawionej niżej *Bibliografii prac profesora dr. hab. Bogdana Balcera*.

Ryc. 4. Betlejem. Kaplica św. Hieronima w grocie pod Bazyliką Narodzenia Pańskiego.

Wg Balcera 2015, ryc. 93

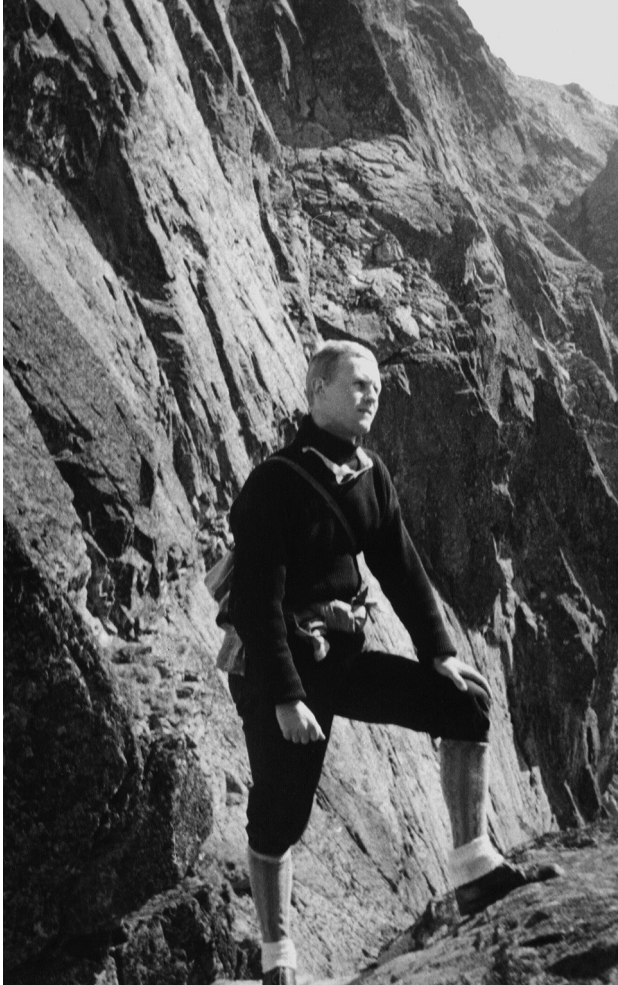
Fig. 4. Bethlehem. Chapel of St Jerome in the cave under the Church of the Nativity.

After Balcer 2015, Fig. 93

upbringing [109, p. 48].¹ Attending a sports class in the primary school at Ursus, he developed a lifelong passion for cycling, which turned professional at times as indicated by the numerous trophies and awards that he won and the licenses that he owned from the Polish Cycling Union as well as a honorary membership of the Warsaw Cyclists Society (Fig. 2). This issue cannot be discussed here exhaustively, just as one cannot go into the tourism that he practiced on a world scale (Figs 3; 4), including mountaineering (Fig. 5). He wrote of many of these non-archaeological interests and activities on the pages of his journal [109, pp. 336–437].

Archaeology came into his life right after graduating from school, when he enrolled at the University of Warsaw, studying in the History of Material Culture section of the Faculty of History from 1953 to 1957. He joined several important excavations during this time as part of the field training course, in succession: Training Camp in Biskupin (1954; Fig. 6), Węsiory and Gdańsk (1955), and Czerwińsk (1956). He usually cycled to the excavation sites as well as to the various archaeological institutions around Poland which he visited to collect material for

¹ Numbers in square parentheses refer to items on the bibliographic list of Prof. Balcer's published works presented below.

Ryc. 5. Bogdan Balcer na tle południowej ściany Zamarłej Turni.

Wg Balcera 2015, ryc. 122

Fig. 5. Bogdan Balcer with the southern wall of Zamarła Turnia in the Polish Tatras in the background.

After Balcer 2015, Fig. 122

archeologiczne na kilku ważnych, sztandarowych stanowiskach, zaliczając w kolejności Obóz Szkoleniowy w Biskupinie (1954; ryc. 6), Węsiory i Gdańsk (1955) oraz Czerwińsk (1956). Do miejsc wykopalisk najczęściej docierał rowerem, podobnie kiedy gromadził materiały do pracy naukowej w instytucjach archeologicznych na terenie całej Polski. W ramach tematu pracy magisterskiej opracował przechowywane w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie (dalej: PMA) materiały kultury amfor kulistych z osady w Mierzanowicach [11], nawiązując przy tej okazji pierwsze kontakty z dr. Janem Kowalczykiem

Ryc. 6. Biskupin, 1954 r. Grupa szkoleniowa mgr. Jerzego Gąssowskiego. Od lewej siedzą: Ela Rawska, Jerzy Gąssowski, Narcyz Andronowski, Hania Jaworska, Zosia Chrzanowska, Małgosia Frankowska, poniżej Hania Brańska i Bogdan Balcer.

Wg Balcera 2015, ryc. 11

Fig. 6. Biskupin, 1954. Jerzy Gąssowski's training group. Sitting from left: Ela Rawska, Jerzy Gąssowski, Narcyz Andronowski, Hania Jaworska, Zosia Chrzanowska, Małgosia Frankowska, below Hania Brańska and Bogdan Balcer.

After Balcer 2015, Fig. 11

his scholarly studies. For his Master's thesis, he studied artifacts of the Globular Amphora Culture from the settlement in Mierzanowice [11] in the collection of the State Archaeological Museum in Warsaw (hereafter PMA), establishing contacts with Dr. Jan Kowalczyk and Prof. Stefan Krukowski. The thesis was submitted with some delay due to illness, but was effectively defended in the presence of Prof. Włodzimierz Antoniewicz (supervisor) and Assist. Prof. Zofia Wartołowska in March 1958. Already in October 1957, Balcer was hired to work at the PMA, first in the Iron Age Department (Biskupin Group, until 1961; Fig. 7), then in the Neolithic Department (until 1972; Fig. 8), with the full support of the Museum's director, Prof. Zdzisław Rajewski. Here he met Róża Miłkaszewska, who was to become his wife in 1964. Two of the most important archaeological sites in his professional life started in this period. The fortified village in Biskupin was the first one (Figs 9; 10); Balcer was charged with reporting on the excavation and publishing the results from a section of site 4, which gave him a place among the authors writing on this icon of Polish archaeology [12]. The second was the never forgotten striped flint mine in Krzemionki (Fig. 11), where he undertook to clarify the preserved parts, drawing plans of the more important shafts and tunnels [109, p. 141]. As a museum employee, he also engaged in popularizing the work of these miners from about 4500 years ago by taking part in a film production by the "Czołówka" Film Studio made in 1968 on commission from the Ministry of Education and Higher Schools. In "A Prehistoric Treasure", he played a miner's assistant, writing about

Ryc. 7. Biskupin, 1959 r. Pracownicy, ich krewni i goście. Od lewej: Stefan Zwoliński, kierowca samochodu osobowego, Jan Kaszewski, kierowca ciężarówki, Zbigniew Bukowski, prof. Zdzisław Rajewski, jego córka Jolanta Rajewska, Tadeusz Biniewski, Ludmiła Rajewska, żona profesora, Jadwiga Paszkowska, Teresa Piętka-Dąbrowska, Róża Mikłaszewska, por. Jan Podkowiński, Anna Tłomakowska i Bogdan Balcer.

Wg Balcera 2015, ryc. 21

Fig. 7. Biskupin, 1959. The staff, their relatives and guests. From left: Stefan Zwoliński, car driver, Jan Kaszewski, truck driver, Zbigniew Bukowski, Prof. Zdzisław Rajewski, his daughter Jolanta Rajewska, Tadeusz Biniewski, Ludmiła Rajewska, the Professor's wife, Jadwiga Paszkowska, Teresa Piętka-Dąbrowska, Róża Mikłaszewska, Lt. Jan Podkowiński, Anna Tłomakowska and Bogdan Balcer.

After Balcer 2015, Fig. 21

i prof. Stefanem Krukowskim. Ostatecznie trochę przesunięta w czasie z powodu choroby obrona tej pracy odbyła się z udziałem prof. Włodzimierza Antoniewicza (promotora) i doc. Zofii Wartołowskiej w marcu 1958 r., po której uzyskał stopień magistra archeologii. Już na początku października 1957 r. rozpoczął pracę w PMA; najpierw w Dziale Epoki Żelaza (Grupa Biskupińska, do 1961 r.; ryc. 7), a następnie w Dziale Neolitu (do 1972 r.; ryc. 8), otrzymując wsparcie dyrektora muzeum prof. Zdzisława Rajewskiego. To tutaj poznał Różę Mikłaszewską, swoją przyszłą żonę, z którą zawarł związek małżeński w 1964 r. W tym czasie pojawiły się dwa najbardziej znaczące w Jego życiu zawodowym stanowiska archeologiczne. Pierwszym było osiedle obronne w Biskupinie (ryc. 9; 10), gdzie został powierzony Mu obowiązek napisania sprawozdań i opublikowania przebadanego fragmentu stanowiska 4,

Ryc. 8. Bogdan Balcer przy pracy nad materiałem krzemiennym w Dziale Neolitu PMA.

Wg Balcera 2015, ryc. 37

Fig. 8. Bogdan Balcer studying the flint finds in the Neolithic Department of the State Archaeological Museum in Warsaw.

After Balcer 2015, Fig. 37

his experience in an interesting essay published in the journal “Z otchłani wieków” [23]. Both his dissertation and his role in the exploration of the Krzemionki mine since 1961 helped to crystallize his scholarly interest in Neolithic flintknapping, which would come to fruition two decades later in his habilitation study. These years were dedicated to a limitlessly patient work on flintknapping carried out in the Stone Age Department of the Institute of the History of Material Culture of the Polish Academy of Sciences in Warsaw (hereafter ZEK IHKM PAN), where he started in 1972 together with his scientific advisor Assist. Prof. Jan Kowalczyk, who was given the position of head of this department by the Institute’s Director, Prof. Witold Hensel. Barely a year later, thanks to the conditions for work created at the Institute and the friendship of the team, mostly his peers from the university, Balcer presented a fundamental study of Świeciechów flint, its exploitation, processing and distribution in the Funnel Beaker Culture. This work revealed for the first time his extraordinary skill at approaching bulk material like flint in a creative way. On 6 March 1973, at the Faculty of History of the University of Warsaw, he defended a PhD degree on the grounds of this study; Prof. Witold Hensel was the supervisor of this dissertation, which was reviewed by Prof. Waldemar Chmielewski and Assist. Prof. Jan Kowalczyk. The study published two years later by the Publishing House Ossolineum [40] is highly noted for the excellent reconstruction of Neolithic flintknapping

Ryc. 9. Bogdan Balcer z amforą kultury pucharów lejkowatych wydobytą ze źródła wody pitnej na stanowisku 15 w Biskupinie.

Wg Balcera 2015, ryc. 24

Fig. 9. Bogdan Balcer holding a small amphora of the Funnel Beaker Culture taken out of a source of potable water on site 15 in Biskupin.

After Balcer 2015, Fig. 24

czym trwale wpisał się w bibliografię tej ikony polskiej archeologii [12], drugim natomiast, zapamiętana na zawsze kopalnia krzemienia pasiastego w Krzemionkach (ryc. 11), w obrębie której starał się uporządkować zachowane podziemia, kreśląc plany ważniejszych jej sztybów [109, s. 141]. Warto przy tym zauważyć, że jako muzealnik popularyzował pracę tutejszych górników sprzed około 4,5 tysiąca lat, biorąc udział w realizacji filmu „Prastary skarb” w 1968 r., zrealizowanego przez Wytwórnę Filmową „Czołówka” na zlecenie Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego. Aktorsko wcielił się w nim w rolę pomocnika górnika, co potem w formie interesującego eseju opisał w szczegółach na łamach „Z otchłani wieków” [23]. Niewątpliwie zarówno wyżej wspomniany temat pracy magisterskiej, jak i uczestnictwo od 1961 r. w badaniach tej kopalni, wyznaczają pełną krystalizację Jego zainteresowań problematyką krzemieniarstwa neolitycznego. Odtąd bowiem (przełom lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w.) szybkimi krokami będzie zmierzał do jasno wytyczonego sobie celu, uwieńczonego w kilkanaście lat później tematem pracy habilitacyjnej. Zanim to jednak nastąpiło rozpoczął wprost benedyktyńską, systematyczną pracę nad krzemieniarstwem w Zakładzie Epoki Kamienia Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (dalej: ZEK IHKM PAN). Trafił tu w 1972 r. razem ze swoim opiekunem naukowym doc. Janem Kowalczykiem, któremu ówczesny dyrektor Instytutu prof. Witold Hensel powierzył kierownictwo tego Zakładu. Warunki do badań naukowych, jakie

Ryc. 10. Róża Mikłaszewska-Balcer i syn Maciek nad Jeziorem Gogółkowskim. W dali widoczne Jezioro Biskupińskie z cyplem półwyspu.

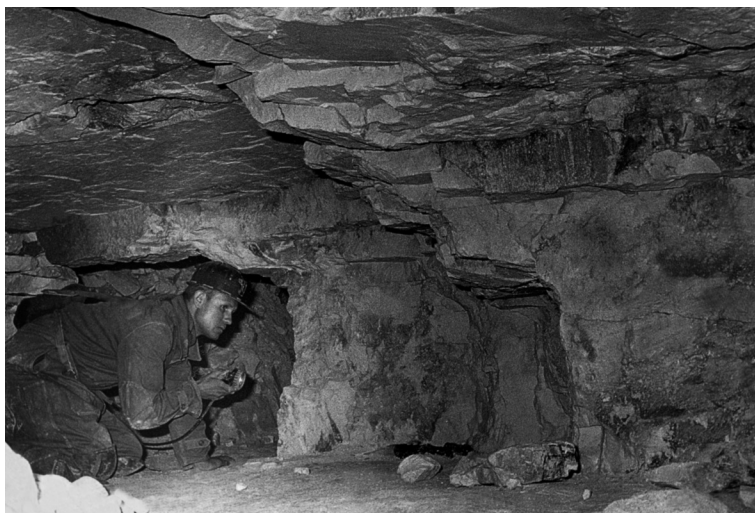
Wg Balcera 2015, ryc. 23

Fig. 10. Róża Mikłaszewska-Balcer and son Maciek visiting the Gogółkowski Lake; Biskupińskie Lake with the Biskupin peninsula in the distance.

After Balcer 2015, Fig. 23

technological processes, and a persuasive classification and description of numerous workshop and domestic complexes, accompanied by an analysis and interpretation of flint inventories composition. The lasting impact of this work is borne out by a conference on the Świeciechów flint, organized a quarter of a century after its

Ryc. 11. Krzemionki Opatowskie, 1961 r. Bogdan Balcer w podziemiu kopalni koło szybu 4.

Wg Balcera 2015, ryc. 40

Fig. 11. Krzemionki Opatowskie, 1961. Bogdan Balcer underground in the mine near shaft 4.

After Balcer 2015, Fig. 40

stwarzał Mu od początku Instytut, w tym również koleżeńska atmosfera zespołu pracowników, których w większości znał od czasów studenckich, pozwoliły na szybkie rozwinięcie skrzydeł i sfinalizowanie już w roku następnym fundamentalnej pracy poświęconej krzemieniowi świeciechowskiemu w aspekcie jego eksploatacji, obróbki i rozprzestrzeniania w kulturze pucharów lejkowatych. Po raz pierwszy na taką skalę ujawnił w niej swój wielki talent kreatywnego podejścia do masowych źródeł krzemiennych. Obroniony na jej podstawie w dniu 6 marca 1973 r. doktorat na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, którego promotorem był prof. dr hab. Witold Hensel, a recenzentami – prof. Waldemar Chmielewski i doc. Jan Kowalczyk, w dwa lata później ukazał się drukiem w Wydawnictwie Ossolineum [40]. Znakomicie przeprowadzona rekonstrukcja procesu technologicznego produkcji krzemieniarskiej, bardzo przekonująco wyróżniona i przedstawiona charakterystyka licznych zespołów pracownianych i podomowych wraz z analizą i interpretacją składów krzemiennych, zapewniła Mu wysoką pozycję w dziedzinie krzemieniarstwa neolitycznego. O tym, że to dzieło nie straciło wartości świadczy zorganizowana na ćwierćwiecze jego wydania konferencja jubileuszowa przygotowana przez młody zespół badaczy Krzemionek z PMA, poświęcona surowcowi świeciechowskiemu w pradziejach, zadedykowana właśnie Profesorowi Bogdanowi Balcerowi². Warto w tym miejscu zauważyć, iż należał do nielicznych, a może nawet był wyjątkiem, który potrafił sobie poprawnie ułożyć relacje naukowe z arcytrudnym do współpracy prof. Stefanem Krukowskim. Dzięki temu jednak, co wielokrotnie podkreślał, zyskał nieocenioną pomoc doświadczonego krzemieniarza, nazywając Go wprost swoim Nauczycielem, potrafiącym zaszczerpić w młodym archeologu wielką empatię do krzemieniarstwa, jaką niewątpliwie ten badacz szczylił się od ponad pół wieku [109, s. 153–159].

Po doktoracie, przy dalszej zachęcie doc. Jana Kowalczyka, pracował nad wytwórczością narzędzi krzemiennych w neolicie ziem Polski. To kolejne wielkie wyzwanie ukończył w ramach przewodu doktora habilitowanego, prowadzonego przez Radę Naukową IHKM PAN, przed którą w dniu 14 czerwca 1983 r. odbyło się kolokwium z udziałem recenzentów prof. Jana Machnika i prof. Tadeusza Wiślańskiego. Podstawę habilitacji stanowiła opublikowana książka, będąca pierwszą poważną próbą całościowej charakterystyki narzędziowych form krzemiennych w neolicie dorzecza Odry i Wisły, za którą otrzymał Nagrodę Sekretarza Naukowego PAN [60]. Nowatorskie rozwiązanie stanowiły neolityczne przemysły krzemienne wprowadzone na wzór starszych okresów epoki kamienia, zrywające z dotychczasowym, prostym przyporządkowaniem tej kategorii źródeł jednostkom kulturowym wydzielanym wyłącznie na podstawie materiałów ceramicznych. Pomysł ten wyraźnie narodził się pod wpływem dyskusji z prof. Stefanem Krukowskim, o czym zresztą nie omieszczał wspomnieć [109, s. 155]. Gdy dość nieoczekiwanie spotkał się z krytycznymi uwagami niektórych badaczy, twardo potrafił bronić swoje poglądy

² *Krzemień świeciechowski w pradziejach. Materiały z Konferencji w Ryni 22–24.05. 2000 r.*, B. Matraszek, S. Saliński red., [w:] *Studia nad gospodarką surowcami krzemienymi w pradziejach*, 4, W. Brzeziński red., Warszawa 2002.

publication by the young scholars of the Krzemionki mine in the PMA and dedicated Professor Balcer.² To Balcer's credit is that he was among the very few who was able to work with the mercurial Prof. Stefan Krukowski, thus gaining invaluable assistance from an experienced scholar specializing in flint. Balcer would call Krukowski his Teacher and inherit from him a great empathy for flintknapping which that scholar was eminently graced with for more than half a century and which he inculcated in his younger colleague [109, pp. 153–159].

Continued studies of flint tools from the Polish Neolithic, with Kowalczyk's encouragement, led to Balcer's habilitation before the Scientific Council of the IHKM PAN on 14 June 1983, attended by Prof. Jan Machnik and Prof. Tadeusz Wiślański, reviewers of Balcer's book, which was the first comprehensive characteristic of flint tool forms from the Neolithic of the Oder and Vistula basins. The book received an award from the PAN Scientific Secretary [60]. Balcer's innovative solution to the problem of classification of Neolithic flint was to introduce Neolithic flint industries in similarity to the industries developed for the older Stone Age, breaking off with the traditional simplistic attribution of this source category to cultural units distinguished on the grounds of pottery alone. The idea grew from repeated discussion with Krukowski, which fact Balcer did not conceal [109, p. 155]. He strongly defended his views in the face of unexpected criticism [65; 66]. It is to be hoped that the idea of Neolithic industries will yet return, because many of Balcer's determinations, like his view of the role played by the Kraków industry of the Linear Band Pottery Culture in Neolithization processes, deserve merit.

Having effectively reached with the habilitation the formal threshold of scientific independence, Balcer returned once again to the question of flintknapping in the Funnel Beaker Culture. For several years at the turn of the 1980s and 1990s, he worked on material from Prof. Zofia Podkowińska's excavation on Gawroniec hill in Ćmielów, kept in the cellars of the IHKM PAN in Warsaw and the PMA store in Rybno. Back in 1972, Podkowińska had entrusted him with this rich assemblage of capital importance for Neolithic studies. Having studied extensively mines and distribution of flint raw material, mainly the Świeciechów and striped varieties, Balcer came to the conclusion that what was missing was a broader view of the mining settlements, especially the production settlements engaged in flint processing. The large village on Gawroniec hill was ideal for a model reconstruction of the entire process, from the exploitation of flint through its full processing to export of surplus products and half-products into the Oder and Vistula basins. A perfect reflection of this idea was embodied in the title of a book that was ready by the early 2000s and published in 2002: *Ćmielów – Krzemionki – Świeciechów. Związki osady neolitycznej z kopalniami krzemienia* [Ćmielów – Krzemionki – Świeciechów. The relation between a Neolithic settlement and flint mines] [89]. The concept as well as original conclusions on socio-economic issues were commended by reviewers:

² *Krzemień świeciechowski w pradziejach. Materiały z Konferencji w Rydni 22–24.05. 2000 r.*, B. Matraszek, S. Sałaciński eds., [w:] *Studia nad gospodarką surowcami krzemiennymi w pradziejach*, 4, W. Brzeziński ed., Warszawa 2002.

[65; 66]. Należy żywić nadzieję, że idea przemysłów neolitycznych może jeszcze z czasem odrodzić się, bo wiele z Jego ustaleń, jak chociażby spojrzenie na rolę przemysłu krakowskiego kultury ceramiki wstęgowej rytej w procesie neolityzacji, zasługuje z pewnością na uznanie.

Osiągnąwszy formalny próg samodzielności naukowej, postanowił na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. powrócić raz jeszcze do problematyki krzemieniarstwa kultury pucharów lejkowatych. W ciągu kilkunastu lat ciężko pracował nad zalegającymi w piwnicach i magazynach IHKM PAN w Warszawie oraz PMA w Rybnie materiałami z badań prof. Zofii Podkowińskiej w Ćmielowie na wzgórzu Gawroniec, która jeszcze w 1972 r. przekazała Mu do pełnej dyspozycji ten kapitalny dla neolitu zbiór bogatych źródeł. Podejmując dotąd badania w zakresie kopalnictwa i dystrybucji surowców krzemiennych, głównie świeciechowskiego i pasiastego, zrozumiał, że do pełnego obrazu tematu organizacji krzemieniarstwa konieczne są dalsze studia nad szerszym zapleczem osadniczym wychodni tych surowców, a zwłaszcza zajmujących się ich przetwórstwem osad produkcyjnych. W tym zakresie rozległa osada na wzgórzu Gawroniec pozwalała na wzorcową wręcz rekonstrukcję od pozyskiwania krzemienia, jego pełnej obróbki, aż po eksport nadwyżek półwytworów i wytworów w głąb dorzecza Odry i Wisły. Ten problem znakomicie ujął w tytule przygotowanej na początku XXI w. książki *Ćmielów – Krzemionki – Świeciechów. Związki osady neolitycznej z kopalniami krzemienia*, ogłoszonej drukiem w 2002 r. [89]. Zarówno koncepcja tematu, jak i wyciągnięte oryginalne wnioski w kwestiach społeczno-gospodarczych, znalazły duże uznanie recenzentów – prof. Janusza Krzysztofa Kozłowskiego, prof. Romualda Schilda i prof. Włodzimierza Wojciechowskiego, którzy to wybitne dzieło oraz cały Jego dotychczasowy dorobek naukowy jednoznacznie przyjęli jako podstawę nadania Mu tytułu profesora zwyczajnego. Ostatecznie nominację profesorską odebrał z rąk Prezydenta RP w dniu 8 lipca 2003 r. (ryc. 12). Ponadto, dużym wyróżnieniem była przyznana Mu za tę książkę w tym samym roku przez Wydział I Nauk Społecznych PAN wysoce prestiżowa Nagroda imienia Erazma Majewskiego. Warto zauważyć, że w roku wydania powyższej publikacji ukazała się jeszcze jedna książka napisana wspólnie z Janem Machnikiem i Janem Sitkiem *Z prądziejów Roztocza na ziemi zamojskiej* [90]. W 2002 r. po raz pierwszy też został wybrany na członka Rady Naukowej Instytutu Archeologii i Etnologii PAN. Był to w sumie dla Niego wyjątkowo pracowity, ważny, ale zarazem trudny okres, gdyż w tym samym czasie omal nie stracił życia, po tym jak na początku lutego 2002 r. uległ groźnemu wypadkowi podczas jazdy rowerem, lecząc w ciągu kilku następnych miesięcy ciężkie obrażenia ciała [109, s. 209].

To ostatnie zdarzenie, jak się później okazało, było przyczyną dolegliwości szczególnie nasilających się już na emeryturze po 2006 r. Nim jednak to nastąpiło, nie tracąc wrodzonego hartu ducha, sięgnął po jeszcze jeden temat, którym zaskoczył środowisko archeologów. Mianowicie, podjął się opracowania problematyki budownictwa w neolicie ziem Polski [106]. Wprawdzie nie legitymował się wcześniejszym doświadczeniem w tym zakresie, może poza fascynacją „łużyckim” Biskupinem i podziemiami osady w Ćmielowie, to jednak na podstawie dostępnej literatury

Ryc. 12. Warszawa, Pałac Prezydencki, 8 lipca 2003 r. Prezydent RP Aleksander Kwaśniewski wręcza Bogdanowi Balcerowi dyplom profesora nauk humanistycznych.

Wg Balcera 2015, ryc. 54

Fig. 12. Warsaw, Presidential Palace, 8 July 2003. Polish President Aleksander Kwaśniewski presenting Bogdan Balcer with a diploma awarding him the title of a professor of the humanities.

After Balcer 2015, Fig. 54

Prof. Janusz Krzysztof Kozłowski, Prof. Romuald Schild and Prof. Włodzimierz Wojciechowski, and taken as a base, together with his entire scientific achievement to date, for awarding him a full professorial title. Balcer received his nomination from the hands of the President of the Polish Republic on 8 July 2003 (Fig. 12). The same year he was further distinguished by the Polish Academy of Sciences Department I of Social Sciences, which awarded him the highly prestigious Erazm Majewski Award for this book. As if that was not enough, Balcer also published another book in 2002, written in collaboration with Jan Machnik and Jan Sitko: *Z pradziejów Roztocza na ziemi zamojskiej* [From the prehistory of Roztocze in the Zamość region] [90]. In 2002, he was also chosen for the first time to sit on the Scientific Council of the Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences. It was an important and arduous period for him, especially as at the same time he was faced with a difficult rehabilitation after a serious cycling accident in early February 2002, when he almost lost his life [109, p. 209].

The accident had its repercussions later, already after retirement in 2006. But before that happened, Balcer with his typical resilience and stoutheartedness took

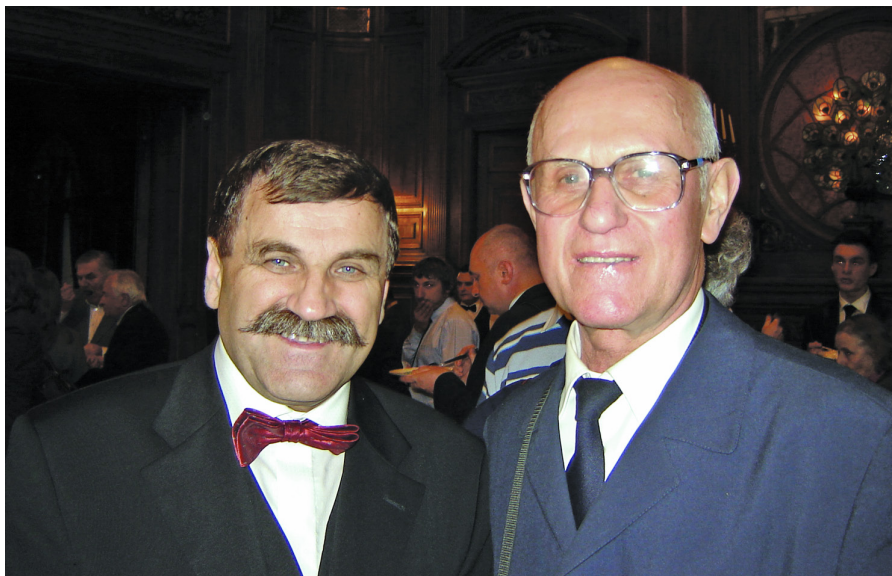
Ryc. 13. Warnitz, Kreis Prenzlau, Ober Ueckersee. Czerwiec 1965 r. Bogdan Balcer przed zejściem pod wodę.

Wg Balcera 2015, ryc. 34

Fig. 13. Warnitz, Kreis Prenzlau, Ober Ueckersee. June 1966. Bogdan Balcer before diving.

After Balcer 2015, Fig. 34

dociekliwie przeanalizował zwłaszcza dwa najlepiej oświetlone źródłami okresy jego rozwoju, związane z dużym, długotrwałym kręgiem kultur wstęgowych i kultury pucharów lejkowatych. Dziś nie ulega wątpliwości, że mimo kontrowersyjnych w niektórych przypadkach wniosków, np. odnoszących się do możliwości pełnych rekonstrukcji domów łącznie z obliczeniami potrzebnego do budowy drewna, praca ta dobrze uporządkowała dotychczasowy stan badań nad neolityczną zabudową mieszkalną i gospodarczą osad (z pewnością od niej trzeba będzie zaczynać dalsze próby badań tego tematu). Książka zatytułowana *Budownictwo mieszkalne i gospodarcze w neolicie ziem Polski*, po długim okresie oczekiwania w redakcji Wydawnictwa Instytutu Archeologii i Etnologii, ukazała się drukiem w 2012 r. [106] i zasadniczo zakończyła znaczący dorobek naukowy Profesora Bogdana Balcera. Swoje życie zawodowe archeologa, ubogacone w dodatkowe pasje, z których najdłużej i najbardziej uwielbiał kolarstwo (a przecież lubił też nurkować w badaniach podwodnych w Polsce i Niemieckiej Republice Demokratycznej; ryc. 13), szczęśliwie zdążył jeszcze podsumować i opisać we wspomnieniach zatytułowanych *60 lat z archeologią w życiu cyklisty*, wydanych w 2015 r. przez łódzką Fundację Badań Archeologicznych imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego [ryc. 14; 109]. Z pewnością warto sięgnąć

Ryc. 14. Łódź, 23 listopada 2008 r. Koledzy profesorowie: Ryszard Grygiel i Bogdan Balcer podczas uroczystości jubileuszu stulecia urodzin Profesora Konrada Jażdżewskiego i Stanisława Madajskiego.

Wg Balcera 2015, ryc. 55

Fig. 14. Łódź, 23 November 2008. Colleagues, Prof. Ryszard Grygiel and Prof. Bogdan Balcer during celebrations of the centenary of Prof. Konrad Jażdżewski's and Stanisław Madajski's birth.

After Balcer 2015, Fig. 55

up one more subject to the complete surprise of the archaeological community. Namely, he undertook to study Neolithic building in Polish territories [106]. While he did not have earlier experience in the field, with the exception of perhaps a fascination with “Lusitanian” Biskupin and the underground structures of the settlement in Ćmielów, he perused the available literature on the subject to produce an inquisitive study of the two best sourced periods in the development of Neolithic domestic building connected with the long lasting sphere of Linear Band and Funnel Beaker Cultures. In spite of at times controversial conclusions, such as, for example, the possibility of a full reconstruction of houses, including calculations of wood necessary for construction, it is widely accepted today that Balcer's study is a comprehensive review of the state of research on the subject, a requisite base for any future considerations. The book was ultimately published in 2012 [106], crowning Balcer's extensive and significant achievement.

One last work were his published memoirs of a professional life as an archaeologist, colored by additional passions, among which cycling lasted the longest time and was the most beloved (but he also liked to dive, participating in underwater archaeology projects in Poland and East Germany; Fig. 13). *60 lat z archeologią w życiu cyklisty* [60 years with archaeology in the life of a cyclist] was issued in 2015 by the Professor Konrad Jażdżewski Foundation for Archaeological Research [Fig. 14; 109].

po ten pamiętnik, gdyż na wielu stronach udało Mu się zawrzeć to wszystko czego nie sposób poruszyć w skreślonych tu słowach. Wyłania się wszakże z nich obraz Człowieka nigdy nie znudzonego, nawet wtedy, gdy setkami godzin musiał cierpliwie pochyłać się nad własnoręcznie, po mistrzowsku wykonywanymi rysunkami krzemieni, najpierw w ołówku, a potem w tuszu do druku. Był nad wyraz skromny. Już bowiem we wstępie do wspomnień napisał o sobie mało zachęcającą opinię: „Przez całe życie byłem tylko jednym z wielu, szeregowym uczniem, studentem i pracownikiem niezaangażowanym w sprawy organizacyjne i politykę. Nigdy nie pełniłem funkcji kierowniczych, nie odbierałem zaszczytnych odznaczeń. Z tego względu w nomenklaturze Stanisława Tyma można by mnie określić jako ‘Polaka – szaraka’. Odczułem na własnej skórze sens porzekadła: ‘Bodajbyś żył w ciekawych czasach!’ Jako mimowolny uczestnik lub obserwator byłem świadkiem ważnego wycinka dziejów naszego kraju i kilkudziesięciu lat rozwoju polskiej archeologii” [109, s. 9–10]. W pamiętny dzień pogrzebu, w krótkich pożegnaniach w kościele św. Augustyna (prof. Jan Machnik), a potem w Ursusie nad grobem (prof. Jerzy Maik, prof. Romuald Schild, prof. Ryszard Grygiel i dr Janusz Budziszewski) staraliśmy się zaprzeczyć Jego obawom, gdyż w rzeczywistości odszedł wielki badacz neolitu oraz prawy Mąż i Ojciec, zaś dla wielu z nas dobry i wypróbowany Przyjaciel. *Non omnis moriar!* Cześć Jego pamięci!

The memoirs are well worth reading for everything that cannot be said in these brief remarks. The Man that emerges from the pages writtin with his own hand was never bored even when meticulously poring over flint artifacts for hundreds of hours, meticulously inking the drawings made first in pencil. His modesty was exceptional. In the introduction to his memoirs, he wrote this somewhat self-demeaning opinion: “All my life I was one of the rank and file, a student and employee with little interest in organizational issues and politics. I was never a director of anything and never received any honorific awards. Hence I am an embodiment of what Stanisław Tym called the ‘Nobody Pole.’ I have found out the hard way what it means ‘might you live in interesting times!’ As an involuntary participant or observer, I have participated in an important part of the history of our country and a few dozen years of the development of Polish archaeology” [109, pp. 9–10]. On that memorable day of the funeral, in the brief farewells said at the St Augustine Church (Prof. Jan Machnik), and later at the grave in the Ursus cemetery (Prof. Jerzy Maik, Prof. Romuald Schild, Prof. Ryszard Grygiel and Dr Janusz Budziszewski), we tried to put his anxieties to rest. In truth, the man who had passed away was a great scholar of the Neolithic and a righteous Husband and Father, for many of us a tested Friend. *Non omnis moriar!* Let us pay homage to his memory!

Translated by Iwona Zych

